

Producterend leren als katalysator in de relatie lerarenopleiding – BVE-veld

JEANETTE LUBBERS EN KEES SLUIS

Wie de tweedegraads lerarenopleiding afrondt, krijgt óók een bevoegdheid voor het middelbaar of secundair beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie (BVE). Voor veel studenten in de lerarenopleiding is het BVE-veld echter een onbekend gebied. Dit artikel laat zien hoe studenten van de afdeling Talen van de lerarenopleiding in Amsterdam door het verlenen van een dienst in contact komen met het BVE-veld.

In de Educatieve Faculteit Amsterdam (afgekort als EFA)¹ wordt gewerkt vanuit het concept van ‘producterend leren’. Dit betekent dat de studenten tijdens een groot deel van hun opleiding tot leraar werken aan ‘producten’. Zo’n product kan - liefst vernieuwend -lesmateriaal zijn; het kan ook een dienst zijn in de vorm van een rondleiding verzorgen of een onderwijsactiviteit verrichten waar een school niet aan toekomt. De producten of diensten die het eindresultaat van het leertraject vormen, dienen bij voorkeur van nut te zijn voor een (externe) opdrachtgever, bijvoorbeeld een school. Wanneer studenten het gevoel hebben dat er behoefte is aan hun product, zijn ze bereid meer verantwoordelijkheid te nemen en hun leerproces sterker te sturen. Dat is de gedachte achter het werken met een externe opdrachtgever.

Het producterend leren heeft zowel betrekking op de vergroting van de vakinhoudelijke kennis als op de voorbereiding op het toekomstig beroep van de student. We noemen zulke curriculumonderdelen waarin vakverdieping en beroepsvoorbereiding samenhangen tegenwoordig ‘leerpraktijken’. De leerpraktijken dienen aan te sluiten bij de competenties of startbekwaamheden waarover startbekwame leraren moeten beschikken.

De kern van een leerpraktijk is dat de studenten zelfstandig een product maken. Daarbij zorgt de opleiding ervoor dat bronnen (boeken, syllabi, adressen) en - indien nodig - trainingen beschikbaar zijn. De studenten zijn verder verantwoordelijk voor hun eigen leerproces. Voorwaarde voor het zelfstandig leren is uiteraard dat de studenten weten welke leerdoelen bereikt dienen te worden en hoe die worden getoetst. Om startbekwaam te zijn voor het secundair beroepsonderwijs moeten studenten vanuit bestaand materiaal onderwijsproducten kunnen ontwerpen en onderwijsactiviteiten uitvoeren waarin een duidelijke verbinding wordt gelegd met de relevante kwalificatiestructuur en met de eindtermen van de betreffende opleiding of richting (eisen ontleend aan nota van OC&W, *Startbekwaamheden leraar secundair onderwijs*).

In het studiejaar 1999-2000 hebben we binnen de opleidingen Nederlands van de EFA zo'n leerpraktijk op het gebied van het (secundair) beroepsonderwijs ontwikkeld: *Beroepsgerichte communicatie voor het BVE-veld* die zich uitstrekt over 10 weken. Dit jaar volgen de opleidingen voor Engels, Frans en Duits. Deze leerpraktijken zijn bedoeld voor derde- en vierdejaars studenten. Tijdens de duur van de leerpraktijk zijn de studenten één dag in de week werkzaam in de praktijk van het secundair beroepsonderwijs.

Voor de uitwerking van de leerpraktijk voor de BVE hebben we twee docenten uit het BVE-veld betrokken bij de totstandkoming van deze leerpraktijk. Zij fungeerden als feitelijke externe opdrachtgevers en zorgden voor de opvang en begeleiding van de studenten binnen hun school. Met hen hebben wij gezocht naar zinvolle opdrachten in het secundair beroepsonderwijs, die studenten kunnen uitvoeren volgens de principes van producerend leren.

Het secundair beroepsonderwijs blijkt allerlei vragen te hebben die gemakkelijk te vertalen zijn naar opdrachten aan een lerarenopleiding:

- De nieuwe eindtermen op het gebied van de mondelinge en schriftelijke communicatie zijn moeilijk haalbaar in een groep van 25 tot 30 cursisten met één onderwijsgevende. Kunnen jullie ons extra menskracht leveren?
- De voorbereiding op de beroepspraktijkvorming wordt een steeds belangrijker onderdeel. Kunnen jullie hulp bieden bij het ontwikkelen van leermateriaal en leeromgevingen hiervoor?
- Cursisten in het secundair beroepsonderwijs moeten steeds zelfstandiger werken. Kunnen jullie ons hulp bieden bij het ontwikkelen van opdrachten en beoordelingen daarvoor?

Het is natuurlijk niet zo dat een lerarenopleiding aan al deze wensen stante pede kan voldoen. Behalve de docent(en) van het beroeps-

onderwijs, dienen ook de studenten van de lerarenopleiding iets aan het gevraagde 'product' te hebben. Het is dan ook het beste als de studenten kunnen overleggen over of een keuze kunnen maken voor het werken aan een bepaalde opdracht. Ook merkten we dat de geringe flexibiliteit van onderwijsplanning en rooster bij de onderwijsinstelling en de lerarenopleiding problemen kunnen opleveren.

In het studiejaar 1999/2000 hebben we gewerkt met twee praktijkopdrachten, waaruit de studenten een keus konden maken: één uit de sector Economie en één uit de sector Dienstverlening & Gezondheidszorg. De studenten werden ingezet bij het onderwijs op het gebied van de mondelinge en schriftelijke communicatie dat voor een docent moeilijk uitvoerbaar is in een groep van 25 tot 30 cursisten. Het ging hierbij om het verzorgen van een mondelinge training *Telefoonbehandeling* voor aanstaande secretaresses en het begeleiden van een schriftelijke training *Het schrijven van een informatiekrant voor ouders* voor toekomstige leidsters van een kinderdagverblijf.

Fasen in producerend leren

Een valkuil bij producerend leren is dat de lerende zich louter richt op het product, in dit geval: een taaltraining geven met een toets aan het eind. In dat geval zou de student zich waarschijnlijk onvoldoende rekenschap hebben gegeven van de specifieke situatie van het talenonderwijs in het secundair beroepsonderwijs.

Om de studenten bekend te maken met het talenonderwijs in de BVE, gaven we voorheen vooral hoorcolleges. Maar dit strookt niet met het principe van producerend leren, waarin we het leerproces van de student als uitgangspunt nemen. De studenten doorlopen bij producerend leren een zogenaamde leercyclus die bestaat uit vier fasen: *oriënteren*, *plannen*, *uitvoeren* en *evalueren* (OPUE). In het traditionele onderwijs aan de lerarenopleiding beperkte de verantwoordelijkheid van de student zich

tot de fase van uitvoeren. De overige fasen waren de verantwoordelijkheid van de docent. Het bekend raken met het BVE-veld beschouwen we nu als het eerste deel van de *oriënterende* fase van het proces dat de student zelfstandig onderzoekend doorloopt.

Fase 1: Oriëntatie op beroepsgericht onderwijs

Vrijwel alle talenstudenten in de EFA zijn onbekend met het begrip ‘kwalificatiestructuur’, zoals dat in het BVE-veld geldt, hoewel deze (deel)kwalificaties zijn te vergelijken met de competenties waaraan startbekwame leraren moeten voldoen.

Om vertrouwd te raken met de eindtermen van de opleiding waarbinnen zij de onderwijsactiviteit gingen uitvoeren, raadpleegden de studenten het voorlichtingsmateriaal en studiegidsen en voerden zij gesprekken met een decaan of studieleader van een BVE-instelling. Voor hun onderzoek hadden zij houvast aan de volgende opdracht:

Opdracht 1

Met het oog op het kunnen uitvoeren van het communicatieproject waarin je een duidelijke verbinding legt met de eindtermen, met de programmering en met de studielast, verricht je onderzoek, waarbij je de volgende stappen zet:

- a. Haal uit het voorlichtingsmateriaal over de betreffende opleiding het niveau van opleiding; de beoogde functie in het werkveld; de belangrijkste deelkwalificaties.
- b. Zoek die eindtermen van de opleiding(en) op die betrekking hebben op communicatieve vaardigheden.
- c. Spreek met decanen en/of studieleader(s) over de inhoud en accenten van de opleiding(en).
- d. Voer gesprekken met de uitvoerende docenten over de huidige voorbereiding van de cursisten op de toekomstige beroepssituatie, in het bijzonder wat betreft communicatiesituaties (inhoud, uitvoering, beoordeling).
- e. Zoek uit hoe het communicatieproject een plaats in het lesprogramma heeft.

Een opmerkelijke ontdekking voor de studenten is dat het vak Nederlands als zodanig niet meer in de eindtermen staat genoemd. Sinds de laatste generatie eindtermen staat bij de opleidingen in de sector Economie onder de modulen met een algemeen vormend karakter Zakelijke Communicatie genoemd. Deze module wordt meestal door de docent Nederlands verzorgd. Er zijn meer eindtermen waar de docent Nederlands met zijn bekwaamheden aan werkt of kan werken. Zeker op scholen waar het onderwijs in de vorm van projecten wordt gegeven, kan de docent Nederlands op veel verschillende momenten een rol spelen. In zulke situaties zal hij/zij zelf moeten opkomen voor zijn plek in de uitvoering van het curriculum.

Het is belangrijk dat de studenten niet alleen papieren bestuderen, maar ook in de klassenpraktijk kijken om zicht te krijgen op deze ontwikkeling. In onze leerpraktijk gingen de studenten al vanaf de eerste van de tien beschikbare weken in twee- of viertallen op de school kijken hoe het beroepsgericht onderwijs vormt krijgt.

De eerste vier weken bestaan voor de studenten voornamelijk uit oriëntatie- en planingsactiviteiten; de tweede vier weken voeren zij een onderwijsactiviteit uit, die in de laatste twee weken wordt getoetst en geëvalueerd.

Fase 2: de planning van beroepsgericht onderwijs

Als de studenten zich een eerste beeld hebben gevormd van deze vorm van beroepsonderwijs, volgen de uitvoerende werkzaamheden. Omdat de leerpraktijk nog in de opbouwfase was, participeerden de studenten schooljaar 1999/2000 in een bestaand communicatieproject. In de toekomst kunnen zij mogelijk meer eigen ontwikkelwerk doen.

Studenten moeten zich verdiepen in de wijze waarop het secundair beroepsonderwijs momenteel vorm krijgt. Daarbij zijn twee belangrijke ontwikkelingen te benoemen:

- a. De cursisten worden geacht steeds zelfstandiger te werken. Er wordt gewerkt met studiebelastingen. Het aantal contacturen is in de meeste opleidingen teruggebracht en de cursisten worden geacht een aantal leeractiviteiten zonder een docent te verrichten in een open leercentrum, in de stage of thuis. Vooral voor de cursisten van de niveaus 1 en 2 is die zelfstandigheid niet vanzelfsprekend: de leerstof zal dus goed gestructureerd (in kleine delen) aangeboden moeten worden.
- b. De onderwerpen van de leerstof liggen voornamelijk op het terrein van de toekomstige beroepspraktijk van de cursist. Het is dus van belang zich goed te kunnen inleven in de situaties die de cursist in de praktijk kan tegenkomen en als problematisch zal beschouwen. Gelukkig zijn er van deze situaties zowel binnen de opleidingen als in schoolboeken al veel beschrijvingen aanwezig.
- d. Zet de te bereiken doelstellingen van het project om in jouw woorden en leg deze aan je begeleidende docent voor.
- e. Ontwikkel een trainingsaanpak, verspreid over de beschikbare lessen/dagdelen, waarbij je werkt volgens de OPUE-fasering: oriëntatie, planning, uitvoering, evaluatie.
- f. Maak een duidelijk onderscheid tussen wat de leerlingen binnen de contacturen moeten leren en wat daarbuiten (op zelfstandige wijze).
- g. Ontwikkel adequate toetscriteria voor je training en denk eventueel na over een geschikte toets situatie bij dit communicatieproject.
- h. Omschrijf zo precies mogelijk de randvoorwaarden (bijv. rooster, lokaliteiten, video) en houd hiermee bij de planning rekening.

Fase 3: de uitvoering van beroepsgericht onderwijs
 Na vier weken van oriëntatie en planning startten de studenten in de vijfde week pas echt met de uitvoering van het communicatieproject. De studenten namen in tweetallen zes tot tien leerlingen onder hun hoede. De docent van de BVE-instelling en de docent van de lerarenopleiding kregen bij de uitvoering een begeleidende rol. Zij woonden om beurten delen van de uit te voeren trainingen bij. De studenten kregen voor de uitvoering de volgende instructie mee:

Rekening houdend met deze ontwikkelingen maakten de studenten zelf een planning voor het uitvoeren van het door hen gekozen communicatieproject. Zij legden deze planning in de vorm van een leerlingboekje en een docentenhandleiding voor aan de begeleidende docent in de instelling voor secundair beroeps onderwijs en aan de docent van de lerarenopleiding. Deze leverden er - waar nodig - commentaar op en lieten eventueel de opzet bijstellen.

Opdracht 2

Plan de uitvoering van een communicatieproject voor de afgesproken groep leerlingen zodanig dat deze past binnen de context van de onderhavige opleiding. Maak een opzet waarin de OPUE-fasering die je van de opleiding kent, herkenbaar is:

- a. Verdiep je in het reeds bestaande materiaal van het afgesproken communicatieproject.
- c. Zoek ander materiaal dat betrekking heeft op het onderwerp van je project, bijv. in andere schoolboekmethoden, in tijdschriften.

Opdracht 3

Voer per keer (1 à 2 blokken) het door jou geplande deel van de training uit:

- a. Bereid elke keer de inhoud en opzet van de contacturen met 2- of 4-tallen voor.
- c. Controleer of de randvoorwaarden gerealiseerd zijn.
- d. Voer de training uit binnen het afgesproken rooster.
- e. Maak een verslag van het verloop van de lessen.
- f. Breng dit verslag uit aan medestudenten en aan de begeleidende docenten.
- g. Stel - waar nodig - het lesmateriaal bij en werk het uit tot een product waar een toekomstige docent van de training mee uit de voeten kan.

Fase 4: de evaluatie van beroepsgericht onderwijs

In het derde of vierde jaar van de lerarenopleiding (hier zitten de studenten die de leerpraktijk uitvoeren) accentueert de EFA het evalueren en beoordelen van producten van cursisten. Vandaar dat we het belangrijk vonden dat de studenten zich tijdens het project bezighielden met de toetsing en beoordeling van de bereikte communicatieve vaardigheden bij de cursisten.

In het geval van het schrijven van een informatiekraant en van telefoonbehandeling was dit geen gemakkelijke opgave. De studenten - die nog niet veel ervaring met het beoordelen op grond van eindtermen hadden - namen hun toevlucht tot zeer gedetailleerde scoringsformulieren uit allerlei didactiekboeken om zo objectief mogelijk te toetsen. Maar lange lijsten van te beoordelen deelvaardigheden bleken niet werkbaar en langzamerhand drong het besef door dat intersubjectieve beoordeling (dus minimaal met tweetallen) op een aantal hoofdpunten voor het evalueren van dit soort vaardigheden het meest geëigend is.

Opricht 4

Voer de toetsing en evaluatie van jullie onderwijsactiviteiten in de betreffende klas of groep uit op de volgende wijze:

- a. Bereid de toetsing(en) met 2- of 4-tallen voor: ga terug naar de beoogde leerdoelen, maak een toetsopzet met duidelijke beoordelingscriteria.
- b. Bespreek deze met je begeleidend docent en geef aan wat je verwacht van de resultaten.
- c. Controleer de randvoorwaarden voor de uitvoering van de toetsing.
- d. Voer de toetsingen op de afgesproken dag(en) binnen het afgesproken rooster uit met minimaal een tweetal beoordelaars.
- e. Maak duidelijke aantekening van de resultaten aan de hand van beoordelingslijsten.
- f. Bespreek en interpreteer in 2- of 4-tallen de uitkomsten.
- g. Maak verslag van de uitkomsten en van de interpretatie en leg dit verslag voor aan de begeleidende docenten.

Terugblik op het proces van producerend leren
Aan het eind van de leerpraktijk evalueerden de studenten ook hun *eigen* leerproces: wat was de opbrengst geweest van hun activiteiten in de leerpraktijk?

Deze opbrengst was onder te verdelen in drie competentiegebieden:

- op het *pedagogisch-didactisch* vlak (het voorbereiden, uitvoeren, toetsen en begeleiden van beroepsgericht lesmateriaal voor een specifieke groep cursisten, rekening houdend met hun programmering, leertraject en studielast). Op dit gebied hadden de studenten het meeste geleerd, met name tijdens de uitvoering en bij de toetsing van de communicatieprojecten. Het lesgeven aan leeftijdgenoten was hun meegevallen. Over de organisatie en over de wijze van toetsing van de cursisten van dit soort trainingen was hun veel duidelijk geworden. Overigens had de goede begeleiding op de BVE-instelling hierbij een belangrijke rol gespeeld.
- op het vlak van het *werken binnen een schoolorganisatie* (in dit geval een BVE-instelling, waarbij gewerkt wordt met een kwalificatiestructuur, met eindtermen en met certificering). De studenten waren hierover minder positief. Het kostte hun - in de rol van stagiair - veel moeite om de complexe structuur van een BVE-instelling te doorgronden en sommigen gaven toe die moeite niet voldeende te hebben gedaan.
- op het vlak van het *zich ontwikkelen in een beroep* (de kennismaking met het vak en beroep van een docent Nederlands/Communicatie in het mbo, waarbij gedacht wordt vanuit de arbeidsmarkt en er afstemming dient te zijn op regionale voorzieningen). Voor het geven van beroepsgerichte trainingen zijn uitstekende begeleidingsvaardigheden vereist. Hoe reageer je als docent op de oefeningen en prestaties van cursisten? In welke vorm giet je jouw aanwijzingen? Sommige studenten voelden

zich voornamelijk administratief controleur omdat ze alleen maar nagingen of de cursist de opgegeven opdracht had gedaan. Anderen vluchtten in een algemeen theoretische reactie op een praktische vraag van een cursist. Enkele studenten realiseerden zich op dat moment pas hoe weinig zij wisten van de beroepspraktijk van de cursisten. Het verder ontwikkelen van begeleidingsvaardigheden was voor veel studenten een belangrijk leerpunt van deze leerpraktijk.

De bij de leerpraktijk betrokken docenten, zowel van de BVE-instelling als van de lerarenopleiding, beoordeelden op grond van verslagen en observaties in hoeverre elke student voortgang had geboekt in het bereiken van bovengenoemde competenties. Vier van de twintig studenten dienden aanvullend werk te doen om van 'bereikte competenties' te kunnen spreken; de overigen hadden - soms ruimschoots - voldaan.

Alle betrokkenen waren het erover eens dat het producerend leren binnen deze leerpraktijk had bijgedragen tot de toenadering van

lerarenopleiding en BVE-veld. Verschillende studenten van de lerarenopleiding overwegen nu een stage als leraar-in-opleiding in het BVE-veld te gaan doen. De docenten uit het BVE-veld willen in hun activiteiten voor het komend studiejaar opnieuw gebruik maken van studenten Talen van de EFA.

Dit artikel is tot stand gekomen met hulp van Marenka Egberts (Educatieve Faculteit Amsterdam), Marijke de Haan en Andries Talsma (docenten uit het BVE-veld)

NOOT

1 In 1997 kwam de Educatieve Faculteit Amsterdam tot stand. De hogescholen van Amsterdam en Diemen voegden hun lerarenopleidingen samen vanwege de teruglopende aantallen studenten die kozen voor het leraarschap. Die nieuwe Educatieve Faculteit verwierf in november van datzelfde jaar de status van 'experimentele lerarenopleiding'. Dit betekende dat zij faciliteiten kreeg om te experimenteren met nieuwe manieren van leraren opleiden.